

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СВІДКА, ЕКСПЕРТА ЧИ ПЕРЕКЛАДАЧА ЗА НЕВИКОНАННЯ ПОКЛАДЕНИХ НА НИХ ОBOB'ЯЗКІВ

Кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків на території нашої держави має глибокі історичні витоки. І потребує висвітлення стосовно певних історичних періодів розвитку людського суспільства, законодавчих ідей та державності. Досліджуючи кодифікацію кримінального законодавства України, В.К. Гришук, зазначає, що кримінальна відповідальність свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків довгий час залишалася зовсім не вивченою [1, с. 8].

Хоча більшість науковців вважають, що таке дослідження має вагоме значення для українського суспільства, а також й для теорії кримінального права. О. І. Ольховенко обґрунтовує таке упущення зі сторони дослідників такими причинами: ці питання намагалися розглядати відособлено від історичного розвитку суспільства та державотворення вихоплюючи таку відповідальність, щоб показати, що питання історії роботою не ігнорувалося; складністю розвитку 456 Українського суспільства та державності, а отже і певними труднощами в дослідженні кримінальної відповідальності в історико-науковому сенсі свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків; труднощами розуміння термінології в історичному екскурсі та різноманітністю нормативних актів, що діяли на теренах нашої держави або не мали поширення на її території [2, с. 68].

Аналіз витоків кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків на теренах нашої держави розпочнемо з часів Київської Русі. Перші джерела права Київської Русі свідчать про те, що в них закріплювались норми, спрямовані на захист діяльності судової влади. Це стосувалося як осіб, що безпосередньо здійснювали правосуддя, так і осіб, що сприяли його здійсненню [3, с. 88]. Слід зазначити, що судових органів як спеціального апарату, що покликаний відправляти правосуддя, у Київській Русі створено не було, і воно здійснювалося в рамках князівської юрисдикції. Перше згадування про свідка міститься в ст. 2 короткої редакції Руської Правди, де мова йшла про два види доказів: по-перше, зовнішній вигляд потерпілого і, подруге, наявність свідка [4, с. 90]. Натомість у ст. 18 Руської Правди (повна редакція) з'явився такий учасник процесу, як послух, який не був свідком злочину, а лише свідком «доброго исиття» обвинуваченого [4, с. 91].

Важливо звернути увагу на те, що в приписах Руської Правди (повної редакції) свідок був не тільки 457 як обов'язковий учасник багатьох угод, але й як важлива особа процесу доказування при розгляді позовів у суді. Проте правових наслідків і взагалі кримінальної відповідальності свідка за невиконання покладених на нього обов'язків на той час не існувало, оскільки й таких обов'язків нормативно, передбачено не було [4, с. 97].

Отже, можемо констатувати, що поняття «свідок» в правовому полі відомо з часів «Руської Правди». А такого поняття як «експертиза» та «експерт» тоді ще не існувало. Наступним виділимо козацький період з XIV ст. – поч. XVIII ст.

Як свідчать наукові дослідження, в цей час в Україні діяла велика кількість правових джерел, які мали різні походження, проте російське законодавство на теренах нашої держави не мало поширення [5, с. 40]. У Статуті Великого князівства Литовського 1588 р., окремий артикул був присвячений статусу та відповідальності свідка і передбачалася кримінальна відповідальність свідка за брехливі, фальшиві показання [6, с. 85]. За ухилення від явки до суду без поважних причин учасники процесу мали платити штраф [7, с. 79].

За часів царювання Олексія Михайловича почали проводитися хімічні, психіатричні експертизи, але не було передбачено кримінальної відповідальності експертів [8, с. 41-42]. Враховуючи те, що позивач повинен був самостійно зібрати всі докази, знайти свідків та підтримати обвинувачення, то кримінальна відповідальність свідка за невиконання покладених на нього обов'язків не була передбачена. Крім того, як свідчить дослідження, відсутня була кримінальна відповідальність експерта та перекладача за невиконання покладених на них обов'язків. Отже, можемо зробити проміжний висновок про те, що козацький період з XIV ст. – поч. XVIII ст. не передбачав кримінальної відповідальності свідка, експерта та перекладача за невиконання покладених на них обов'язків. Особливо виділяється період, який хронологічно тривав з поч. XVIII ст. до поч. XIX ст. та називався «імператорською владою», так як у цей період в Україні поширилася дія царського законодавства. Час царювання Петра Великого став періодом зміцнення й розвитку феодальної абсолютистської держави. У законодавстві цього періоду наводиться виключний перелік осіб, які не могли свідчити, тобто законодавець установлює низку категорій людей «негідних» і «зневажуваних», що не допускалися до свідчення [9, с. 335].

Таким чином, у законодавстві Петра I помітно розвинулись норми щодо правового статусу свідка та його відповідальності, але кримінальна відповідальність свідка, експерта, перекладача за невиконання покладених на них обов'язків була відсутня. У 1811 р. було створено Міністерство поліції, при якому була заснована друга медична рада, яка виконувала судово-медичні експертизи – це була перша експертна офіційна установа Росії. При царі Миколі I, була проведена систематизація російського законодавства, яка для галузі кримінального права закінчилася виданням Уложення про покарання кримінальні та виправні [10, с. 260]. Дослідники звертали увагу на недосконалість кримінального законодавства, крайню дрібленість злочинних діянь, невизначеність санкцій, наявність прогалин у кримінальному законодавстві і розкиданість норм кримінального права по різних томах Зведення законів [11, с. 104].

Таким чином, можна констатувати, що кримінальне законодавство цього періоду не передбачало кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків. Як свідчить аналіз чинного законодавства, що відносилось до часів селянської реформи також не передбачено кримінальної відповідальності за досліджуване діяння [12, с. 806].

Наступний період охоплює кінець XIX – поч. XX ст. У цей період приймається велика кількість нормативних актів, серед яких багато стосуються кримінального законодавства. У Кримінальному уложенні 1903 р. ст. 172 передбачала відповідальність свідка, експерта, понятного, чи перекладача, які без поважних причин відмовлялися виконати свій обов'язок. Покарання за цей злочин могло бути у виді арешту на строк, не більше одного місяця або грошовою пенею не більше ста рублів [13, с. 311].

Об'єктом складу злочину передбаченого ст. 172 Кримінального уложення 1903 р., були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині виконання обов'язків свідка, експерта, понятного чи перекладача під час досудового слідства або суду. У зазначеній статті експерта ще називали «свѣдущаго лица». В контексті зазначеного слід звернути увагу на те, що ще до цього в Статуті кримінального судочинства

(ст. 326) сторони, крім свідків, могли просити про виклик до суду не лише свідків, але й обізнаних людей: лікарів, фармацевтів, професорів, вчителів, техніків, художників, скарбників, ремісників та інших осіб, які мали спеціальні пізнання і набули особливого досвіду «по якій-небудь службі або частині», дозволялося залучати членів поліцейських управлінь, у якості експертів з порівняння підписів і почерку [14, с. 183].

Суб'єктом цього складу злочину були: свідки, експерти, поняті перекладачі. З суб'єктивної сторони цей злочин характеризувався виною у формі прямого умислу. Про прямий умисел свідчить припис закону - без поважних причин, а також і те, що цей злочин відноситься до діянь з формальним складом. Таким чином, витoki кримінальної відповідальності свідка, експерта, понятого, або перекладача беруть свій початок в ст. 172 Кримінального уложення 1903 р. Вперше про необхідність закріплення у законодавстві процесуального положення експерта, як учасника судового процесу, із визначенням його прав та обов'язків на теренах Росії, а отже і на території України, зазначив український вчений Л.О. Володимиров у своїй праці «Про значення лікарів-експертів у кримінальному судочинстві» (1870 р.) [8, с. 461-44].

Автор справедливо зауважив, що експерт не є свідок, а «науковий суддя спеціальної сторони справи» [8, с. 44]. Отже, великий та довгий історичний шлях пройшло кримінальне законодавство від розуміння свідка як людини, яка була присутня особисто при якій-небудь події до отримали людиною статусу експерта з відповідними правами та обов'язками. Довготривалим є наступним радянський період, який охоплював початок ХХ ст. і тривав до 1991 р. 15 вересня 1922 р. в Україні набув чинності Кримінальний кодекс УСРР, який скасував попередні законодавчі акти проте кримінальна відповідальність свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків у ньому вже була відсутня [15, с. 485]. У Кримінальному кодексі УСРР 1927 р., такий склад злочину, як відмова свідка, експерта, перекладача чи понятого від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 87), віднесений до глави «Злочини проти порядку управління» і мав наступну редакцію: «Ухилення свідка від явки за викликом слідчого або судового органу, або відмова від давання показання, а рівно перешкоджання явці свідка або народного засідателя з сторони особи, від якої особа, що не з'явилася, є матеріально або по службі залежний, - примусові роботи на строк до трьох місяців або штраф до ста рублів. Ухилення експерта, перекладача або понятого від явки за винятком слідчого або судового органу, або відмова від виконання обов'язків, а рівно 462 перешкоджання явці до виконання обов'язків експерта або перекладача особою, від якої особа, що не з'явилася, є матеріально або по службі залежним, - штраф до п'ятдесяти рублів» [16, с. 339].

У ч. 1 ст. 87 КК УСРР 1927 р. є склад злочину відмова свідка від давання показань слідчому і судовому органу. Фактично передбачена кримінальна відповідальність свідка від виконання покладеного на нього обов'язку. Але, як правильно відмітив О. І. Ольховенко, стосовно вказаної відповідальності законодавець у порівнянні з приписами ст. 172 Кримінального уложення зробив крок назад: в одній статті об'єднано різні склади злочинів і створив норми, які стали складнішими для їх застосування правозастосовними органами [2, с. 73]. Якщо розглянути склад злочину ч.1 ст. 87 КК УСРР 1927, то об'єктом були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині виконання обов'язків свідка. Об'єктивною стороною складу злочину були активні дії, які виразились у відмові давати показання слідчому або судовому органу. Суб'єктом злочину був свідок. Суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася виною у виді прямого умислу. Про це свідчить зазначений злочин, який відноситься до злочинів з формальним складом. Стосовно ч. 2 ст. 87 КК УСРР 1927 р., то об'єктом злочину були суспільні

відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині виконання обов'язків експерта, перекладача або понятого.

Об'єктивна сторона складу злочину – активні діями – відмовою від виконання покладених на них обов'язків. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 87 КК УСРР, були: експерт, перекладач, понятий. Суб'єктивна сторона характеризувалася умисною виною. Вид умислу був прямий. В подальшому Законом Української РСР від 28 грудня 1960 р. був прийнятий Кримінальний кодекс УРСР. У главі VIII «Злочини проти правосуддя» ст. 179 КК України, яка мала назву «Злісне ухилення свідка, експерта, або перекладача від явки або відмова від дачі показань чи виконання покладених на них обов'язків» була передбачена відповідальність за «...відмову свідка від дачі показань чи відмова експерта або перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків» [17]. Ці дії каралися виправними роботами на строк до шести місяців або штрафом у розмірі до ста рублів або громадським осудом [17].

Поява даної статті свідчить, що досліджуване нами кримінальне правопорушення був сформульований окремо в ст. 179 КК УРСР на відміну від її попередньої редакції. Також треба відмітити, що відбулися зміни в об'єктивній стороні цього складу кримінального правопорушення. Вона почала характеризуватися активними діями: відмова свідка від дачі показань; відмова експерта або перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків; відмова свідка, експерта або перекладача могла бути усна або письмова. Крім того, появилася 464 нова ознака об'єктивної сторони - місце вчинення кримінального правопорушення [18].

Усі інші ознаки досліджуваного складу кримінального правопорушення не зазнали змін. У подальшому ст. 179 КК УРСР зазнала змін стосовно її санкцій, змінений розмір штрафу з трьохсот рублів на штраф від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати [18]. Останній сучасний період триває з 1991 року і до сьогодні. Датою його початку є прийняття Кримінального кодексу України (далі – КК України), який набрав чинності з 1 вересня 2001 р.

Досліджуваний склад кримінального правопорушення у ньому отримав наступну редакцію: «Ст. 385 Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків. 1. Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання, - карається штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців. 2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження, дізнання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді, щодо себе, а також 465 членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [19].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 385 КК України 2001 р., відбулися зміни в об'єктивній стороні. Так, з диспозиції ч. 1 цієї статті зникла така ознака об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення, як місце вчинення кримінального правопорушення. Натомість у ч. 1 ст. 385 КК з'явилася така ознака зовнішньої сторони, як час вчинення кримінального правопорушення, адже словосполучення «...у суді або під час проведення досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання...». Особливістю цієї статті було те, що за цим КК України змінено санкцію, а саме штраф від п'ятдесяти до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців.

Крім того передбачено осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності за відмову від давання показань. Надалі ст. 385 КК України зазнала змін, внесених Законом України № 2456-IV від 03.03.2005 р, були внесені доповнення до неї. Так, після слів «досудового слідства» цю норму доповнили такою ознакою об'єктивної сторони з переліку існуючих, як час вчинення злочину «під час ... здійснення виконавчого провадження» [20]. Крім того, Законом України № 890-VI від 15 січня 2009 р. до цієї статті після слів «...тимчасовою слідчою 466 ...», було внесено наступне доповнення: «...чи тимчасовою спеціальною комісією» [21]. Зміни, внесені до ст. 385 згідно із Законом № 890- VI від 15 січня 2009 р. визнано неконституційними згідно з Рішенням КС «№20-рп/2009 від 10 вересня 2009 р. [22]. Зі ст. 385 КК України вилучено слова: «...тимчасовою спеціальною комісією...». Подальші зміни у ст. 385 КК України пов'язані з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України. Законом України № 4652-VI від 13.04.2012 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» у статті 385 абзац перший частини першої викласти в такій редакції: «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України». А також у ч. 2 ст. 385 слова «дівання, досудового слідства» замінили словами «досудового розслідування» [23]. У 2017 р. набув чинності Закон України «Про Конституційний Суд України», який вніс такі зміни до ст. 385 КК України: абзац перший частини першої статті 385 після слів «у суді» доповнити словами «Конституційному Суді України» [24]. У тому ж році, у зв'язку з внесенням змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу 467 адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів у ст. 385 було внесено таке доповнення: абзац перший частини першої статті 385 після слів «у суді» доповнити словами «Вищій раді правосуддя» [25].

І останні зміни відбулися у 2019 р. та пов'язані з прийняттям Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)», де було зазначено доповнити абзац перший частини першої статті 385 після слів «тимчасовою слідчою комісією» доповнити словами «чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією» [26]. Таким чином, на сьогоднішній час ст. 385 КК України має таку редакцію: «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України» [19].

Не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [19]. Отже, підсумовуючи можемо констатувати, що значних змін зазнала ч.1 ст. 385 КК України у зв'язку із прийняттям нових законів та внесенням змін до кодексів. У ч.2 ст. 285 змін зазнала частина 468 «показання під час провадження досудового розслідування або в суді», яка була змінена на «показання під час провадження, дівання під час провадження дівання, досудового слідства або в суді». Санкція ст. 385 залишилася незмінною.

В історії розвитку вітчизняного кримінального права щодо кримінальну відповідальність свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків умовно можна поділити на шість періодів: Київська Русь була під управлінням князів ХХІV ст.; козацький період з ХІV ст. – поч. ХVІІІ ст.; період «імператорської влади»

з поч. XVIII ст. – поч. XIX ст.; період з кінця XIX – поч. XX ст.; радянський період, який охоплює початок XX ст.; сучасний період з 1991 року і по теперішній час. Аналіз генези кримінально-правової відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачений ст. 385 КК України, має істотне значення для розуміння суті і причин злочинного діяння на сучасному етапі розвитку науки кримінального права та практики застосування цієї кримінально-правової норми.

Список використаної літератури

1. Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. Львів: Світ, 1992. 165 с.
2. Ольховенко О. І. Витоки, історія кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків. Юридична наука. 2013. № 10. С. 66-78.
3. Амиров К.Ф., Сидоров Б.В., Харисов К.Н. Ответственность за преступное вмешательство в деятельность лиц, осуществляющих правосудие и уголовное преследование: проблемы теории и законотворчества. Казань, 2003. 197 с.
4. Комментарий к пространной редакции Русской Правды // Российское законодательство X-XX веков : [в 9 т.] / под. общей ред. О.И. Чистякова. М., 1984. Т.1 : Законодательство Древней Руси. С. 47-129.
5. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К. : Київ ун-т, 1968. 170 с.
6. Хрестоматія з історії держави і права України (з найдавніших часів до кінця XX століття): У 3-х кн.; за ред. А.С. Чайковського. К. : НАВСУ, 2000. Кн. 1 :Розділ I—VI. 2000. 218 с.
7. Хрестоматія з історії держави і права України: [Навчальний посібник]. упоряд.: А.С.Чайковський (кер.) О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов. К. : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
8. Криміналістика: Підруч. для слухачів, ад'ютантів, викладачів вузів системи МВС України / П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтевський, П.Ю. Тимошенко; за ред. акад. П.Д. Біленчука. К.: Атіка, 1998. 416 с.
9. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / под. общ. ред. О.И. Чистякова. М.: Юрид. Лит., 1984. Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма. 1986. 511 с.
10. Российское законодательство X-XX веков. в 6 т. Законодательство первой половины XIX века. М. : Юрид. лит., 1988. 432 с. 470
11. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. [Лекции]. Часть общая: В 2-х т. Т. 1. М. : Наука, 1994. 380 с.
12. Российское законодательство X-XX веков. В 9- ти т. Т. 7: Документы крестьянской реформы. М. : Юрид. лит., 1989. 816 с.
13. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под. ред О.И. Чистякова. М., 1994 Т.9. С. 240-330.
14. Российское законодательство X-XX веков: В 9- ти т. / Под. ред. О.И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1984. Т.8. 495 с.
15. Уголовный кодекс УССР 1922 г. // Борьба с преступностью в УССР /Автор очерка и составитель документов профессор П.П. Михайленко. Том первый – 1917-1925 гг. Киев.: ВШ МООН УССР, 1966. С. 451 - 497.
16. Уголовный кодекс УССР 1927 // Борьба с преступностью в УССР / Автор очерка и составитель документов профессор П.П. Михайленко/. Т. 2. 1926- 1967 гг. К. : ВШ МООН УССР, 1967. С. 310-369.

17. Кримінальний кодекс Української РСР. Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 2. Ст. 14.
18. Про внесення змін і доповнень у деякі законодавчі акти України: Закон України від 8 лютого 1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 8. Ст. 53.
19. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25- 26. Ст. 131.
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 3.03.2005 р. № 2456- 471 IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 16. Ст. 260.
21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15.01.2009 р. № 890- VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 25. Ст. 311.
22. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України»: Рішення Конституційного суду України № 20-рп/2009 від 10 вересня 2009 р. Офіційний вісник України. 2009. № 72. Ст. 2488.
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України № 4652-VI від 13.04.2012. Відомості Верховної Ради. 2013, № 21, ст. 208.
24. Про Конституційний Суд України: Закон України № 2136-VIII від 13.07.2017. Відомості Верховної Ради. 2017. № 35. ст.376.
25. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017. Відомості Верховної Ради. 2017, № 48, ст.436.
26. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент): Закон України № 39-IX 472 від 10.09.2019. Відомості Верховної Ради. 2019. № 40, ст. 212.